

“Church, Family, Hard Work, and Dutch Clean”

Jeugtherinneringen, godsdienst en etniciteit van Nederlandse immigranten in Amerika[†]

Peter Ester*

Summary

This article pictures the youth memories of older Dutch-Americans who grew up in the “Dutch enclave” of Holland, Michigan (USA). This area is heavily populated by Dutch immigrants sharing traditional Calvinist religious values, norms, and beliefs. Findings are based on oral interviews among a sample of older respondents from the area (mean age is 81 yrs.). The study combines a generational approach with an oral history methodology. Results indicate that respondents cherish their formative years, their Calvinist Dutch-American upbringing, and feel that their socialization in strict values, norms and beliefs had lasting effects on their personal life course and life style. Of the two basic ingredients of their cultural identity – Dutch descent and Reformed religion – faith is far more important than ethnicity. Studying narrative youth memories of members of the oldest generation of (Dutch) Americans is a fascinating topic for social scientists as this generation is about to be replaced and their stories will soon be forgotten.

Inleiding

In zijn fascinerende memoires, gepubliceerd in 1944, beschrijft de Nederlands-Amerikaanse auteur David De Jong zijn emigratie als jongen van dertien van Friesland naar Michigan. Hij brengt zijn jeugd jaren in herinnering in the Christian Reformed ‘Hollandse’ enclave in Grand Rapids. Prettige, maar ook

* Peter Ester is Hoogleraar Arbeid & Cultuur aan de Universiteit Utrecht. Deze studie is verricht gedurende zijn 2007/2008 Netherland-America Foundation (NAF) Fellowship aan het Van Raalte Institute, Hope College, Michigan. Het artikel is een bewerking van zijn NAF studie *Growing up Dutch-American. Cultural identity and the formative years of older Dutch-Americans*, (2008).

pijnlijke herinneringen aan wat het betekende in die jaren om een ‘American of Dutch extraction’ te zijn. Hij beschrijft zijn schooljaren als volgt:

“The day after Labor Day we children were sent to a Christian school, one of the schools approved of and supported by our Dutch Christian Reformed Church. Poor as we were, our parents felt duty bound to pay a considerable tuition fee each week for the privilege of sending us to such a school, where we’d be safely separated from the evil teachings and temptations of the world. We realized that now we were living in a worldly, abysmally sinful country, but that even here it was possible to perpetuate our Dutch religious ways. We could still be directed toward sanctification in good old-country, Dutch fashion, even if our instruction was going to be in English” (De Jong 1994, 220).

De Jong’s memoires illustreren de markante impact van specifieke jeugdervaringen op zijn generatie van protestantse Nederlandse immigranten, vooral het knellende probleem hoe de Nederlandse cultuur te verenigen met de ‘American way of life’. Zijn overpeinzingen laten het belang zien van persoonlijke herinneringen, biografische details en ‘storytelling’ voor het begrijpen van generatiegebonden sociale fenomenen. In zijn geval de lotgevallen van een specifieke generatie van Nederlandse immigranten in de eerste decennia van de twintigste eeuw. De Jong’s memoires zijn een mooi voorbeeld hoe individu, formatieve periode en gemeenschap in elkaar grijpen.²

Immigrantenverhalen (herinneringen, ‘stories’, brieven) vormen een belangrijke bron om zich een beeld te vormen van subjectieve ervaringen van landverhuizers en hun leven van alle dag. Vooral wat betreft het vinden van evenwicht tussen de eigen cultuur en de ‘mainstream’ Amerikaanse cultuur. Deze verhalen reflecteren de manier waarop specifieke generaties omgaan met (het aanpassen en handhaven van) identiteit en cultuur in de moderne Amerikaanse samenleving. De wijze waarop de oudste nog levende generatie van Nederlandse Amerikanen, geboren en getogen in de protestantse kolonie in zuidwest Michigan, terugkijkt op hun ‘Hollandse’ identiteit in relatie tot de jeugdijaren, is het onderwerp van deze studie. Het artikel richt zich op een kernvraag van de sociologische generatietheorie: het belang van formatieve ervaringen, zoals opgedaan in de jeugdperiode, voor de levensloop van een generatie, in dit geval de specifieke jeugdervaringen van oudere Nederlandse immigranten in Amerika. Voordat ik de details bespreek, moet ik kort de meest treffende kenmerken van deze generatie beschrijven en de rol van de

'Hollandse' gemeenschap en de dominante protestantse godsdienst daarbinnen in het vormen en handhaven van hun identiteit.

Nederlands-Amerikaanse identiteit en de rol van religie

In hun klassieke studie over 'ethnic Americans' laten Dinnerstein en Reimers (1999) zien dat de massieve trek van immigranten uit West en Noord Europa in de negentiende eeuw goeddeels geabsorbeerd is in de 'mainstream' Amerikaanse samenleving. Assimilatie is de regel. Hoe langer immigrantengroepen in de Verenigde Staten verblijven, hoe meer ze hun oorspronkelijke cultuur hebben opgegeven en hoe meer ze geassimileerd zijn. Het verlies van wat Dinnerstein en Reimers 'Old World culture' noemen, kan vooral worden waargenomen in het opgeven van de herkomsttaal in het alledaagse leven, in de kerk, op school, in etnische media en in de toename van interetnische huwelijken (de ultieme vorm van assimilatie). Deze trends zien we als zodanig ook onder Nederlandse Amerikanen in Michigan, maar het assimilatieproces voltrok zich hier op een veel tragere wijze. De meeste immigrantengroepen zijn binnen drie generaties geassimileerd. Nederlandse immigranten echter "resisted (structural) assimilation until the fourth and even fifth generation thanks to their church-related institutions and still cling to their (symbolic) ethno-religious identity" (Stokvis 2000, 420). Hollandse landverhuizers staken in het midden van de negentiende eeuw de Atlantische oceaan als *groep* over en vestigden zich als *groep* in hun enclaves in Michigan (en Iowa).³ Zij kwamen als *Afgescheiden* calvinisten, die hun eigen bijzondere geschiedenis, cultuur, en identiteit met zich brachten. Hoewel deze *Afgescheiden* emigranten slechts een fractie (13%) uitmaakten van de totale groep van Nederlandse emigranten in de periode 1835-1880, waren zij binnen deze groep oververtegenwoordigd (Swierenga 1985). Onderdeel van hun calvinistische leefwijze was het op afstand houden van de zondige buitenwereld en het nauwgezet trekken van grenzen tussen hen en de wereld. Deze unieke combinatie van collectieve emigratie en nederzetting, etniciteit en godsdienst vormde een beïndrukkende barrière voor snelle assimilatie en Amerikanisering. Albertus C. Van Raalte en Hendrik P. Scholte – de twee voornaamste Nederlandse immigrantenleiders uit het calvinistische kamp – en hun volgelingen, wilden stellig deel uit maken van de Amerikaanse samenleving maar in eigen regie en op eigen voorwaarden, d.w.z. door het vasthouden aan hun calvinistische overtuigingen en waarden. Culturele grensbewaking was de voornaamste

strategie in de zelfbepaalde integratiebenadering van de calvinistische Hollandse pioniers.

In de loop van de tijd bouwden calvinistische immigranten sterke gemeenschapsnetwerken en sociale instituties in Michigan: protestantse kerken (Reformed Church of America [RCA] en de Christian Reformed Church [CRC]), christelijke scholen, colleges, hulporganisaties, verenigingen, Nederlandstalige (later Engelse) pers, en andere media. Deze netwerken vertegenwoordig(d)en een substantieel sociaal kapitaal maar neigden om naar binnen gekeerd ('inner-directed') te zijn (Ester 2006a+b). Deze religieus en etnisch gelagerde, 'exclusieve' institutionele infrastructuur was een vitale strategie in de conservering van de Hollandse culturele erfenis in Michigan. De gemeenschap, de kerk, en het schoolsysteem waren (en tot op zekere hoogte zijn) de instituties bij uitstek binnen de protestantse Hollandse gemeenschappen in Michigan. De geleidelijke transitie naar het gebruik van het Engels thuis, in de kerk en (eerder) op school was de belangrijkste stap richting verdere acculturatie en integratie van Nederlandse calvinisten in de Amerikaanse samenleving. Deze transitie was, zoals aangegeven, langzamer in vergelijking tot andere immigrantengroepen, hetgeen duidt op een vorm van 'vertraagde' modernisering.⁴

Het onderscheidend kenmerk van deze gemeenschappen is de manier waarop hun calvinistische godsdienst en levensbeschouwing verbonden zijn met etniciteit: ze zijn calvinisten *maar* calvinisten van Hollandse snit. Het lijkt erop dat de Hollandse component het meer flexibele deel van dit samengaan van religie en etniciteit is. Na verloop van tijd was de verbondenheid met Nederland overgegaan in verbondenheid met Amerika (vgl. Krabbendam 2006, 283-301). Met iedere nieuwe generatie voltrok zich een verdere erosie van de oorspronkelijke banden met het oude land. De "strangers in a strange land" waren zo vreemd niet meer. In veel gevallen ging deze transitie van de oude Hollandse identiteit naar de nieuwe Amerikaanse identiteit vergezeld van spanningen en conflicten, niet alleen binnen maar ook tussen generaties. Botsingen over het vervangen van het Nederlands door het Engels – vooral in de kerk – illustreren dit punt.⁵ Maar uiteindelijk werd (ook) het taalprobleem als een praktisch probleem geduid. Nederlandse immigranten beseften dat het meester zijn van de Engelse taal een primaire overlevings- en integratiestrategie is en een noodzakelijke voorwaarde voor intergenerationele opwaartse mobiliteit. Het handhaven en doorgeven van het calvinistisch gedachtegoed en het hoofd bieden aan zowel interne als externe uitdagingen waren gewichtiger dan de taal waarin deze waren verwoord. Volgens Krabbendam was voor

protestantse immigranten de calvinistische levensbeschouwing belangrijker dan etnische referenties met betrekking tot hun Hollandse identiteit: "... the stronger the religious identity of a group the less it has a need for an explicit ethnic identity" (Krabbendam 2003).

Generatietheorie

Om ons een begrip te vormen van de generationele kenmerken van het oudste cohort van nu nog levende Nederlandse Amerikanen, is het van belang kort stil te staan bij het begrip generatie zelf. De vraag hoe generaties opkomen en weer verdwijnen – vooral in relatie met sociale en culturele veranderingen – is een klassiek sociologisch onderwerp. De aanzet tot een omvattende generatietheorie werd vooral gegeven door Karl Mannheim (1893-1947), een van de meest invloedrijke sociologen van de vorige eeuw. In een nog steeds gezaghebbend artikel getiteld "Das Problem der Generationen" (1928/1929) ontwikkelt Mannheim een gesofisticeerde conceptualisering van de rol van generaties in de moderne samenleving. Hij benadrukt dat een generatie niet een louter statistisch geboortecohort is maar een begrip dat refereert aan individuen die geboren zijn in dezelfde historische periode (*Zeitgeist*), die in dezelfde sociaal-culturele ruimte leven, die zich bewust zijn vergelijkbare jeugdervaringen in hun formatieve jaren te delen, die zich verbonden weten door een gemeenschappelijke visie op maatschappelijke ontwikkelingen en die bovenal het gevoel delen tot dezelfde generatie te behoren. Mannheim verwerpt de positivistische generatiebenadering die generatievervanging koppelt aan vaste periodes (ruwweg iedere dertig jaar, de periode die het duurt om tot volwassenheid te geraken) en die generaties op genealogische wijze definieert (ouders en hun kinderen). In zijn sociologische optiek verschilt een generatie van andere generaties omdat hun formatieve ervaringen – d.w.z. bepalende lotgevallen (*Schicksale*) tussen de leeftijd van 15 en 25 jaar – blijvende effecten hebben op de levensloop van een generatie en hun blik op de wereld (attitudes, waarden, ethiek, gedrag). Generaties vormen een specifieke en unieke identiteit zowel als gevolg van hoe zij de wereld zien als van de wijze waarop de wereld hen waarneemt. Deze conceptualisering vooronderstelt derhalve dat leden van een generatie zich subjectief met hun generatie vereenzelvigen, verbonden zijn door een gemeenschappelijke biografie (een historische *Schicksalgemeinschaft*), een elementaire gewaarwording delen van een gezamenlijke lotsbestemming, en een basaal gevoel hebben anders te zijn dan andere generaties. Generatielidmaatschap veronderstelt generatiebesef en het idee zich

te onderscheiden van oudere en jongere generaties (vgl. Ester et al. 2008). En het is precies op dit punt dat generatietheorie en onderzoek dat het zelfbesef van generaties in beeld brengt, methodisch goede vrienden zijn.

Generatievervanging en verloren sociale herinneringen

Met het uitsterven van elke generatie Nederlandse Amerikanen, verdwijnt telkens een generatie die unieke herinneringen heeft aan sociale gebeurtenissen en culturele eigenheden die karakteristiek zijn voor een bepaalde historische periode. Generatievervanging impliceert dat directe getuigen van (en deelnemers aan) maatschappelijke ontwikkelingen die beslissend waren voor een bepaald tijdperk, definitief van het toneel verdwijnen.⁶ Alleen al om deze reden dienen sociologen en historici de oudste generatie van Nederlandse Amerikanen te koesteren omdat zij per definitie beschikken over informatie en herinneringen die eenmalig zijn. In veel onderzoek is dit een belangrijke omissie. Juist om die reden staat deze groep van Nederlandse Amerikanen centraal in dit onderzoek. Deze generatie is immers de laatste generatie die getuige was van specifieke ontwikkelingen rond de Hollandse identiteit in hun jeugd jaren en de rol die kerk en godsdienst hierbij speelden. Wat waren in hun jeugd typische Hollandse gebruiken, gewoonten en praktijken? Wat was de invloed van kerk en godsdienst? Hoe was de omgang met niet-Nederlandse Amerikanen? Welke herinneringen aan ‘het oude land’ werden doorgegeven? Boeiende vragen en de antwoorden liggen besloten in de herinneringen van de oudste generatie van Nederlandse Amerikanen. Juist omdat deze generatie weldra vervangen zal zijn – de omvang van het cohort slinkt snel en de cohortleden bereiken hun maximumleeftijd – is haast geboden om een antwoord op deze vragen te krijgen.

Oudere Nederlandse Amerikanen: een ongewoon civiele generatie

Maar er is ook een meer substantiële reden om dit cohort van oudere Nederlandse Amerikanen te bestuderen. Deze generatie, geboren voor de Tweede Wereldoorlog, was een tamelijk specifiek cohort van Amerikanen, zowel in termen van hun waarden en levensvisie, als in termen van de maatschappelijke gebeurtenissen waarvan ze getuige zijn geweest in hun formatieve (en latere jaren). Ik noem de Depressie, de Tweede Wereldoorlog, de naoorlogse welvaart, de Koude Oorlog, Vietnam, de Civil Rights movement, de komst van

de auto en later de televisie. Ze zagen het ontstaan van de 'consumer society', stedelijke groei en suburbanisatie, veranderende rassenrelaties, de expansie van het hoger onderwijs en de groei van de middenklasse. Het was ook een generatie die geroemd werd om haar inzet voor de gemeenschap, haar sociaal kapitaal. Robert Putnam spreekt in zijn geruchtmakende boek *Bowling alone: The collapse and revival of American community* van een exceptioneel 'civic generation'. Een generatie die sterk gericht was op de publieke zaak en dienstverlening: "voting more, joining more, reading more, trusting more, giving more" (Putnam 2000, 254).

De formatieve en latere jaren van de vooroorlogse generatie Nederlandse Amerikanen kenmerkten zich ook anderszins door elementaire veranderingen en uitdagingen. Hun gemeenschappen openden zich in zowel economisch, sociaal als cultureel opzicht en kregen te maken met secularisering, individualisering, consumentisme, en 'out-group marriages'. Hun kerken werden verwickeld in gecompliceerde vraagstukken rond technologie en ethiek, ze moesten antwoord vinden op nijpende maatschappelijke vraagstukken en technologische innovaties, ze dienden hun plaats en rol te markeren ten aanzien van nieuwe religieuze bewegingen, een afgewogen oordeel te hebben over nieuwe vormen van 'werelds amusement' en een nieuwe generatie voor te bereiden op een snel veranderende Amerikaanse samenleving.

Er zijn, kortom, aansprekende theoretische en demografische redenen om de herinneringen en ervaringen van deze oudste nog levende generatie van protestantse Nederlandse Amerikanen te boekstaven. Richtinggevend daarbij is de basale generatiesociologische vraag in welke mate dit cohort van Nederlandse Amerikanen getypeerd kan worden als een lotsverbonden generatie die zich kenmerkt door een gemeenschappelijke biografie, met als boventonen de rol van kerk, religie en etniciteit en het idee deelt een eigen generatie te vormen. De theorie van Mannheim indachtig, gaat het daarbij om de vraag of dit cohort van oudere 'Dutch Americans' zich vooral ook subjectief – d.w.z. volgens eigen inzichten en maatstaven – onderscheidt door een bijzondere formatieve periode, levensloop en identiteit. Met andere woorden: 'voelt' men zich een eigen generatie? Deze vraag vormt de kern van dit artikel.

Methodologie

De respondenten die in dit onderzoek aan het woord komen, zijn oudere Nederlandse Amerikanen woonachtig in Holland, Michigan, het gebied waar de

Hollandse immigrantenleider Albertus Van Raalte en zijn protestantse volgelingen zich vestigden in het midden van de negentiende eeuw (vgl. Jacobson et al. 1996). Het gebied rond Holland, Michigan heeft nog steeds een zeer sterke Hollandse aanwezigheid en is daarom een geëigende regio om een studie te verrichten naar de Nederlands-Amerikaanse identiteit.⁷ Eenenwintig respondenten werden geselecteerd uit vier lokale 'Hollandse kerken' kerken: Reformed Church of America (RCA) en Christian Reformed Church (CRC): First Church en Third Church (beide RCA), Pillar Church en 14th Street Church (beide CRC).⁹ Deze vier kerken dekken een voldoende mate van inter- en intra-kerkelijke diversiteit (vgl. Smidt et al. 2006). Vier criteria werden gehanteerd om potentiële respondenten te selecteren:

1. Geboren voor 1935;
2. Tenminste derdegeneratie Nederlands-Amerikaan;
3. De formatieve jaren doorgebracht in Holland, Michigan;
4. Een goede gezondheid en een goed geheugen.

De kerken en respondenten werden aan de hand van deze criteria zorgvuldig geselecteerd met de hulp van Elton J. Bruins, Jacob E. Nyenhuis en Robert P. Swierenga, hoogleraren aan het Van Raalte Institute, Hope College en actieve leden van deze kerken. Medio juni 2007 ontvingen de respondenten een brief van het Van Raalte Institute waarin het doel van het onderzoek uiteen werd gezet. Tevens introduceerde ik mijzelf als onderzoeker en vroeg hen om een persoonlijk interview. Later werden de respondenten telefonisch benaderd om hun medewerking te verifiëren en een datum en tijdstip voor het interview vast te leggen. Nagenoeg alle benaderde personen stemden toe in het interview.⁸ Alle interviews werden door mijzelf afgenomen en vonden plaats in juli 2007. De leeftijd van de respondenten varieert van 72 tot 92 jaar; de gemiddelde leeftijd is 81,3 jaar. Van de 21 respondenten zijn er 10 man en 11 vrouw. De interviews duurden tussen de een en twee uur; de gemiddelde lengte was ongeveer 90 minuten. De respondenten zijn gelijk verdeeld over de vier lokale kerken en de beide denominaties (10 RCA, 11 CRC). Ik heb niet de pretentie dat deze groep representatief is, er is geen sprake van een aselechte steekproef.

De vragenlijst was semi-gestructureerd met genoeg ruimte voor open- en vervolgvragen. De meeste interviews vonden in de ochtend plaats en werden met een digitale recorder opgenomen. De vertrouwelijkheid van de gesprekken en de anonimiteit van de respondenten werden uiteraard gerespecteerd.⁹ Het interview begon met een aantal demografische vragen (leeftijd, sekse, huwelijkse staat, etnische achtergrond van echtgenoot, aantal kinderen en klein-

kinderen). Vervolgens een aantal vragen rond de saillantie van de Hollandse herkomst: trots op afkomst, jeugdherinneringen, Holland, Michigan in vroegere jaren, herinneringen aan typisch Hollandse gebeurtenissen, kenmerken van de opvoeding, invloed van kerk en godsdienst tijdens de formatieve periode, etnische samenstelling van de vriendenkring, endogamie en de status aparte van de eigen generatie (Zie: Ester 2008).

De interviews waren, zonder uitzondering, zeer aangenaam. Het was duidelijk dat respondenten met graagte over hun jeugdjaren spraken, over hun Hollandse opvoeding en hun generatie. Men was in het algemeen goed voorbereid op het interview en toonde me vele Hollandse paraferalia, gedenkwaardigheden en op schrift gestelde (genealogische) familiegeschiedenissen. Het werd snel duidelijk: oudere Nederlandse Amerikanen geven om hun kerk en cultuur en zijn enthousiast – soms na een kleine aanmoediging – in het verhalen van hun jeugd, levensloop en generatie.

Ik moet benadrukken dat mijn onderzoeksgroep bestaat uit Nederlandse Amerikanen van calvinistische en reformatorische huize. Dit artikel richt zich derhalve op een zeer specifieke groep die in religieus en politiek opzicht tamelijk conservatief is. Hun identiteit kan substantieel verschillen van Nederlandse Amerikanen van katholieke gezindte of met wortels die teruggaan op de oorspronkelijke Hollandse kolonisten van Nieuw Amsterdam, de Hudson River Valley of New Jersey.

Het Hollandse erfgoed

Een zekere trots op en verbondenheid met het etnische erfgoed kan gezien worden als een positief affect van de wijze waarop personen zich identificeren met hun etnische achtergrond. Waardering voor het culturele erfgoed is een bepalende factor in hoe personen zich verhouden tot hun etnische groep. Zijn oudere Nederlandse Amerikanen trots op hun Hollandse herkomst? Is het hebben van een Hollandse achtergrond voor hen belangrijk en betekenisvol? Dit blijkt zeker het geval, op het eerste gezicht op een evenwel ongeconditioneerde manier. 'Certainly, I'm proud of it' (female, 85 yrs, CRC), 'I surely am, there is nothing we shouldn't be proud of' (female, 87 yrs, CRC), 'Oh, I'm proud of it. Oh yes' (female, 80 yrs, RCA), 'I feel very proud of it' (male, 89 yrs, RCA), 'Yeah, I am proud that I am Dutch. You know, we have a saying here:

If you ain't Dutch, you ain't much' (male, 84 yrs, CRC), 'Definitely. Definitely proud to be Dutch' (female, 87 yrs, CRC).

Indien we de meer inhoudelijke argumenten analyseren die aan deze positieve houding ten aanzien van de Hollandse afkomst ten grondslag liggen, dan zien we dat basale sociale en vooral godsdienstige waarden de belangrijkste determinanten zijn. De dominantie van sterke waarden is de reden waarom oudere Nederlandse Amerikanen trots zijn op hun Hollandse erfenis. 'Most of the Dutch people had values. I think that, in our bringing up, we took those values to heart. Hard work, family, and church' (male, 84 yrs, CRC), 'The Dutch have strong families' (male, 89 yrs, RCA), 'It's my roots, and I love the Netherlands' (female, 80 yrs, RCA), 'Good, honest, hard-working, Christian' (female, 74 yrs, CRC), 'You know, we've always held God and the church as priority in our life over everything else, and that's the way I was raised, so I have to try not to depart from that' (female, 92 yrs, RCA), 'I'm proud of the things we live by, I think our ethics are pretty strong. Ethics. You bet. And I just like my way, that I was brought up. We're clean' (female, 85 yrs, CRC), 'I think, first of all, I have to thank my parents for bringing me up in the religion, the Dutch religion (...) and I think the Dutch people are very clean and neat (...) We take care of our own, you help your own. My Dad always said: charity begins at home' (female, 87 yrs, CRC), 'We were brought up to think that we were special (...) but we're good Americans' (male, 84 yrs, RCA), 'For our religion and our stand that we take, and our customs, you know, and our cleanliness, I am proud to be Dutch' (female, 87 yrs, CRC), 'I am grateful for it, yes. I think my heritage is worthwhile' (male, 76 yrs, CRC), 'We're clean, we're hard workers, and we've accomplished what we strive for, and we've been successful in our jobs' (male, 76 yrs, RCA), 'Well, I guess I identify very much with my relatives and friends and people in this community who are Dutch (...) basically I'm proud of the fact that I am Dutch, sure' (male, 76 yrs, RCA), 'I've always been proud, I loved Holland, I had a wonderful boyhood here, Dutch cleanliness. It means something. On the other hand, I am not so wrapped up in it that I don't appreciate the diversity we're getting in Holland presently' (male, 83 yrs, RCA).

Het is een speciale configuratie, in het kort, van godsdienstige en sociale waarden die maken dat oudere Nederlandse Amerikanen hun Hollandse herkomst en opvoeding koesteren: sterke godsdienstige overtuigingen en normen, markant arbeidsethos, sterke gezinswaarden, en rigoureuze netheid.¹⁰ Zoals we in de volgende paragraaf zullen zien, wordt dit bijzondere patroon

van waarden en overtuigingen nog steeds breed gedeeld door de huidige generatie van oudere Nederlandse Amerikanen.

Een aparte generatie?

Een belangrijk uitgangspunt van de klassieke generatietheorie is dat een cohort een generatie wordt omdat de cohortleden geboren en opgegroeid zijn in dezelfde historische periode, onder dezelfde sociaal-economische omstandigheden, en een notie delen dat ze bijzonder zijn en zich onderscheiden van andere geboortecohorten. Is het huidige cohort van oudere Nederlandse Amerikanen inderdaad van mening dat zij 'anders' zijn? Wat zijn de waarden en overtuigingen die zij gemeen hebben? Relateren zij de eigenheid van hun waarden en overtuigingen aan de manier waarop zij gesocialiseerd zijn in hun formatieve jaren? Hier ligt immers de kern van de Mannheimiaanse generatietheorie. De onderzoeksresultaten laten tamelijk eenduidig zien dat dit geboortecohort gelooft dat zij fundamentele zienswijzen deelt die hen onderscheidt van andere, met name jongere cohorten. De waarden en overtuigingen waarop ze dan wijzen zijn precies de redenen waarom ze trots zijn op hun Hollandse erfgoed: (nog steeds) sterke gehechtheid aan (Christian) Reformed doctrines en actieve kerkelijke deelname, een omnipresent arbeidsethos, de centraliteit van het gezin, en compromisloze netheid ('Dutch neat'). Vergeleken met de generatie van hun ouders mag de huidige generatie van oudere Nederlandse Amerikanen zich wat minder strikt voelen in hun leefwijze, de fundamentele godsdienstige en culturele ingrediënten van de calvinistische traditie dragen zij – in eigen ogen – nog steeds volop mee. 'Work ethic is a big thing for my generation. Most of us are still pretty much faithful in church attendance' (male, 79 yrs, CRC), 'Most of us have stayed pretty much solid in our religion' (male, 72 yrs, RCA), 'Religious values would be the predominant ones' (male, 76 yrs, RCA), 'The importance of living a Christian life, the importance of a family and family life, and hard work (...) I wouldn't buy anything unless I had the money for it, I wouldn't buy anything on time' (female, 84 yrs, RCA), 'We attend church, we keep the Sabbath day holy pretty much, although we've become a lot more lenient (...) we believe in work, work hard and rest on the Sabbath' (female, 73 yrs, RCA), 'Church, family, hard work, and Dutch clean' (male, 83 yrs, RCA), 'We all grew up by the Heidelberg Catechism, the Belgic Confession, and the Canons of Dort' (female, 80 yrs, RCA), 'We expect to work for what we get, and that is pretty much Dutch heritage; and frugal, yeah, we watch our pennies' (male, 78 yrs, RCA), 'We don't

go into big debts with credit cards and that kind of stuff, we borrowed cash' (male, 84 yrs, CRC), 'We are known for our cleanliness, we keep our homes and yards and everything. As we say: cleanliness is next to godliness' (female, 76 yrs, CRC), 'Yeah, I think we do, such as religious things and the upkeep of our homes and values; we're not spendthrifts but we're good givers to people in need' (female, 87 yrs, CRC), 'Our work ethic (...) and the stringent requirements of the church, they have a indelible spot in my heart' (male, 84 yrs, RCA), 'You work hard for everything. You don't expect anybody to give you anything. We don't go to the government (...) and like sending our children to Christian schools, my husband had a second job to pay for their tuition' (female, 87 yrs, CRC), 'Christian values, neatness, and hard work' (female, 85 yrs, CRC), 'Well, first and foremost, church attendance, and next the fair dealing with other people, and really feeling you have to provide for yourself and your family' (female, 92 yrs, RCA), 'Hard workers. We had to work hard for everything we got. Long hours' (male, 80 yrs, CRC), 'We didn't figure on anybody else helping us (...) the household of faith needed to look after each other (...) you provided for your family and that was your responsibility' (male, 76 yrs, CRC).

Het zelf-begrip van de huidige generatie oudere Nederlandse Amerikanen is tamelijk coherent en consistent: je leidt een christelijke levensstijl, je gaat naar de kerk, je werkt hard, je zorgt voor jezelf, je gezin, en je bezit, en je geeft je geld op een behoedzame manier uit. Heeft dit basale waardensysteem, aldus de respondenten, impact gehad op hoe het deze generatie in het leven vergaan is? De onderliggende gedachte van deze vraag is een belangrijke premisse van de generatietheorie: de specifieke psychologie van een generatie – sterk beïnvloed door de opvoeding – conditioneert de levensloop van een generatie. Hebben respondenten de invloed ervaren van het specifieke waardenpatroon van hun generatie? 'Absolutely. Because there's no substitute for a spiritual upbringing. That's the key. I think my Dutch upbringing was a real gift' (male, 79 yrs, CRC), 'I would think so. The work ethic is the biggest thing for me. I wouldn't be here if I didn't have a work ethic. I just feel that I've got to get out and go to work and do my part. I have been so blessed, this is my way of paying back' (male, 84 yrs, RCA), 'I think so. The Dutch are known for their cleanliness, you know, and I think Holland being a Dutch city, basically is a clean city. People keep up their homes and their yards and everything' (female, 76 yrs, CRC), 'I think an awful lot of us have been very successful. What would be the reason? I think we were aggressive, that's my feeling' (male, 72 yrs, RCA), 'Well, I think they've kind of shaped the community here in Holland. Because

they were in the majority, and could live in a way that was consistent with their values' (male, 76 yrs, RCA), 'Both our parents and grandparents were Christians. It means a lot. It just becomes a part of you' (male, 84 yrs, CRC), 'I think we still have our values, but I'm wondering if we've passed them all on to the younger generation' (female, 84 yrs, RCA), 'Well, I guess so. I know that here in town those firms that have done well have said a lot of it was due to the work ethic of the Dutch employees they could hire. But, the truth is, by this time, a lot of the employees they hire are Mexican or most other ethnic group' (male, 83 yrs, RCA). Oudere Nederlandse Amerikanen geloven stellig, zo mag geconcludeerd worden, dat zij dezelfde waarden delen; waarden die een sterke impact op hun leven hebben gehad.

Kerkelijk leven en zondagsheiliging in de jeugdijaren

Het is duidelijk dat de kerk de overkoepelende sociale institutie was in de jeugd van de huidige generatie oudere Nederlandse Amerikanen. De Reformed Church en Christian Reformed Church verschaften identiteit, cohesie en solidariteit. Ze voorzagen in zingeving, bemoediging, steun en structuur. De kerk schreef gedragsregels voor, verordende rituelen en waarden, oefende sociale controle uit en reguleerde de verhoudingen met de niet-calvinistische wereld. De kerk penetreerde alle domeinen van het leven. Het was de dominante sociale institutie bij uitstek (Ester 2008). Hoe kijken oudere Nederlandse Amerikanen terug op de rol die de kerk in hun formatieve periode speelde, de regels en de normen die ze geacht werden te gehoorzamen, de zondagsheiliging die ze dienden na te leven, en de striktheid van de leerregels die aan het hart lagen van het reformatorische geloof en de calvinistische traditie? Vinden zij dat de ge- en verboden in het algemeen te streng waren of waren dergelijke gevoelens eenvoudigweg niet aanwezig? Bogen zij de regels?

De rol van de kerk en de reformatorische "do's and don'ts" in hun jeugd waren favoriete onderwerpen van de respondenten waar ze met speels gemak aan refereerden en die aanleiding waren voor vele spontane oprispingen. Dit was duidelijk *hun* onderwerp, waaraan ze levendige herinneringen bewaren, en waar ze moeiteloos over konden uitweiden. Hun verleden is stellig bepaald door markante verhalen op dit punt. De kerk was – en tot op grote hoogte nog steeds is – de meest invloedrijke factor in de periode dat Nederlandse Amerikanen opgroeiden.

De zondag was de belangrijkste dag van de week en de zondagsheiliging was een cruciale en niet-onderhandelbare opdracht – zowel in CRC en RCA

gezinnen. Flexibele omgang met de Sabbat was een groot taboe. Je moest naar de kerk en je moest tweemaal. ‘We had to go to church, then Sunday School, and in the afternoon go to church again. And we couldn’t play anything – you know, any ... look at worldly things – it was very, very churchy’ (female, 87 yrs, CRC), ‘We always went to church twice – the morning and the afternoon, and we had Sunday school’ (female, 84 yrs, RCA), ‘Go to church twice on Sunday, and Sunday School. Catechism on Wednesday, and then mealtime, parents asking us a question. Heidelberg Catechism questions, and we would have to answer’ (male, 84 yrs, RCA), ‘Had to go morning and night. And Catechism on Wednesday afternoon. Not Sunday School. See, early on the Dutch felt it wasn’t as necessary, that came later’ (male, 76 yrs, CRC), ‘We went to church twice, we went to Christian Endeavor, we went to Catechism on Wednesday night’ (male, 78 yrs, RCA), ‘Oh, yeah, that was a given. And we raised our children that way too, I said to them, “Going to church Sunday morning is not an option. You’re going with us”. And they went along with that, and never argued’ (male, 83 yrs, RCA), ‘We had to go to church twice. Oh, my, yes. Everybody went to church twice’ (female, 88 yrs, CRC), ‘That’s one thing that generation ... they said: “Now, you have to go to church”, they didn’t say “If you love the Lord, then you better be in church”, none of that kind of communication. We were taught to accept that. And we did’ (male, 79 yrs, CRC), ‘We were told from the pulpit that we should go twice. In fact, some ministers would scold, from the pulpit, if you didn’t. It wouldn’t work today. It did work then’ (male, 76 yrs, RCA).

De regels rond kerkgang waren duidelijk in de jeugd van oudere Nederlandse Amerikanen: je moest eenvoudigweg naar de kerk, en je moest tweemaal; dat was een regel die niet ter discussie stond en waar niet van afgeweken mocht worden.

En de rest van de zondag? Wat mocht en wat mocht niet? Wat waren in het algemeen de voorschriften? Ook hier waren de regels helder. Activiteiten die verboden waren hadden te maken met andere mensen die voor je werkten, zoals winkelen of bioscoopbezoek. Je werd verondersteld om je op een rustige, serene, en beheerste manier te gedragen, in overeenstemming met het feit dat de zondag de Dag des Heren is. Dit is hoe de respondenten de zondagen uit hun jeugd herinneren. ‘We were not allowed to go to a store on Sunday, we were not allowed to go to movies – these were almost cardinal sins, when we were growing up. Card playing: *verboden*. Made a big thing of discipline. A lot of people would not drive their cars on Sunday. If consistory thought someone had desecrated the Sabbath, they had to make amends for that’ (male, 84 yrs,

RCA), 'I was not allowed to ride my bicycle on Sunday. We could play catch maybe in the backyard. We didn't go across the street to the ball field and play ball. No way. Not allowed to go to the beach or a restaurant either. Oh, heavens, no! No. no. no. We didn't do that until we were old enough to drive and snuck off by ourselves, you know' (male, 72 yrs, RCA), 'Shopping was – no. And, I don't recall ever eating out on Sunday with the folks. Of course, in those days, you didn't go out to eat very often. Period. You didn't have restaurants on every corner' (male, 84 yrs, CRC), 'Purchasing things on Sunday was a big no. But there really weren't any stores open on Sunday in Holland, even most of the gas stations were closed back when I was a kid' (male, 76 yrs, RCA), 'We didn't shop on Sundays. We didn't do that ... not even ice cream cones, or anything like that' (male, 78 yrs, RCA), 'The rules were very strict. I could play catch in the yard, but don't take the bat out. No swimming on Sunday. No boat riding. But you could get in your car and go to see the relatives in Grand Rapids. No shopping on Sundays. In fact, when Meyer's opened up on Sundays, there was a big notice in the paper, they were hoping that they wouldn't have to close right away because there were many people that said, "We're not going". Well, everybody that said they were not going was there' (male, 79 yrs, CRC), 'We couldn't go to the beach, we couldn't ride our bike, we couldn't go get an ice cream cone, nothing like that' (female, 89 yrs, CRC), 'My parents were less strict. I could go to the beach or to the movies on Sunday. My parents educated by example more than by rules' (male, 83 yrs, RCA), 'We never ate out on Sundays. Never. Sunday was a day of rest, and you were not supposed to take – just be quiet and not cause a commotion. And, of course, in the city of Holland, the stores were all closed on Sunday. There was never an open store on Sunday' (female, 80 yrs, RCA), 'Well, it wasn't a temptation, there was nothing open!' (male, 76 yrs, CRC), 'I was brought up to not purchase anything on Sunday. You do all of your shopping during the week, and you have in your house what you need during the Sabbath. That's how I was brought up, yeah' (female, 73 yrs, RCA), 'Buying things on a Sunday? No, never. No! That was a no-no. Keep the Sabbath holy' (female, 80 yrs, CRC), 'We had to watch our dress – we had to dress very conservatively. We couldn't wear low-necked or even sleeveless dresses or anything like that. That was out' (female, 87 yrs, RCA). Een respondent vat de zondagsverplichtingen aldus treffend samen: 'We knew the rules, we knew the parameters' (male, 76 yrs, RCA).

Interessant is dat een aantal respondenten zich herinnert dat bepaalde activiteiten van de zondag naar de zaterdag verschoven werden. Het schillen van de aardappelen is daarvan een mooi voorbeeld. 'I remember my Grandmother, on Saturday, preparing all the food, peeling the potatoes, no work on

Sunday. I mean, everything ready' (female, 74 yrs, CRC), 'My mother, she'd always peel her potatoes on Saturday night. We would never peel them on Sunday. She had everything ready Saturday night for Sunday dinner. If she was cooking meat, she had it all prepared, potatoes peeled; everything was made on Saturday' (female, 87 yrs, CRC).

Sommige respondenten memoreren dat regels – zelfs strikte regels rond de zondagsheiliging – overtreden werden (ook door henzelf). 'We knew what was right. But we did things! We would go- when we'd start driving, my girlfriends, we sneaked to Saugatuck, where we shouldn't be going, you know. They'd have a dance in the Pavilion (...) We did things. Spend our Sunday School collection and go down to Fabiano's and eat a sundae and then come back to church when my folks picked us up! I was no saint' (female, 85 yrs, CRC), 'You tried to beat the system, we were always thinking of what we could do that we weren't supposed to do (...) Oh, we would say maybe "We're going to a friend's" or something... you lied, you really did, so that you could get away, and do something that, you know... and the things that you wanted to do weren't all that bad, it's just that parents said you mightn't do that. None of my friends, I mean none, were allowed to go to a movie' (male, 72 yrs, RCA), 'The stigma of movies. I don't think I saw my first movie until I was in ninth grade. We had to sneak in' (male, 84 yrs, RCA).

De regels waren over het algemeen streng, de zondagsregels zelfs strenger. Toch herinneren de meeste respondenten de zondag niet als een saaie dag. Dat geldt met name voor respondenten die op de boerderij opgroeiden. De verzorging van de dieren ging ook op zondag door, het vee moest gevoederd, de koeien gemolken, etc. Boerderijen waren geen saaie plekken, zelfs niet op zondag. De zondagse activiteiten waren gelimiteerd, maar dat was niet exclusief gebaseerd op godsdienstige leerstellingen. Zondag was een dag van rust, en voor mensen die veel fysiek werk moesten verzetten was de zondag een welkome dag om te recupereren. Je werd niet verondersteld om dingen op zondag te kopen, maar de meeste mensen hadden überhaupt weinig geld. De slechte economische tijden in en na de Depressiejaren noopten mensen tot een karige leefstijl. Bovendien, in de jeugdijaren van de respondenten was geen enkele winkel op zondag open. Er was derhalve geen keuze. Holland, Michigan was nog een zeer Hollandse gemeenschap, met Hollandse waarden en normen, een gemeenschap die zich strikt hield aan de zondagsheiliging.

De Hollandse cultuur thuis

Zoals aangegeven, waren de Hollandse nederzettingen in Michigan en elders trager dan de meeste andere immigrantengroepen in het assimileren aan de Amerikaanse samenleving en de 'mainstream' cultuur. De belangrijkste oorzaken hiervan waren gerelateerd aan de Nederlandse emigratiegeschiedenis, in het bijzonder de typische Afscheidingsmotieven, de calvinistische theologie, de groepsgewijze emigratie en groepsgewijze kolonisering, en de unieke verbinding van godsdienst, kerk en etniciteit. Zoals Bratt - kenner van het Amerikaans protestantisme - stelt: "Having all the marks of the WASP profile, the Dutch did not melt into American society on schedule; in fact, they vociferously resisted the same. Socioeconomic dysfunction cannot explain the anomaly, for in these areas the Dutch have adjusted well enough. The reason must lie in considerable part in the realm of "outlook", "religion", and "mind" (Bratt 1984; 2002, 220). Deze factoren leidden ertoe dat zelfs latere generaties van Hollandse immigranten vasthiielden aan 'Hollandse' gewoonten, praktijken en tradities. Maar met de verdergaande Amerikanisering van ook de Hollandse nederzettingen, zouden deze patronen allengs eroderen. Hollandse immigranten kwamen naar Michigan om Amerikaanse burgers te worden en niet om zich krampachtig te blijven bekennen tot de cultuur van het oude land. Maar dit neemt, uiteraard, tijd. Culturele aanpassingen voltrekken zich niet van de ene dag op de andere. In deze paragraaf wil ik onderzoeken wat er gebeven is van typisch Hollandse gewoonten en gebruiken gedurende de formatieve jaren van de generatie van oudere Nederlandse Amerikanen. Vertelden hun ouders hen over de Nederlandse herkomst van de familie, vonden ze dit belangrijk of juist niet, zijn er typische Hollandse woorden of zinnestelsels die ze zich uit hun jeugd herinneren, werden er bepaalde Hollandse verhalen of sprookjes verteld, werd er typisch Hollandse kost op tafel gezet?

De bevindingen tonen dat de meeste ouders van de respondenten al ver gevorderd waren in het adopteren van Amerikaanse gewoonten en gebruiken. Sommige Hollandse tradities overleefden maar werden vermengd met Amerikaanse conventies. De Amerikanisering van de Hollandse cultuur had zich al hecht genesteld in de jeugdijaren van onze generatie oudere Nederlandse Amerikanen. Het is interessant om te zien dat Hollandse afkomst en het hebben van een Hollandse achtergrond vrijwel nooit expliciet aan de orde kwamen in de formatieve periode van de respondenten. Op het eerste gezicht lijkt dit contra-intuïtief gegeven de geprononceerde 'Reformed' waarden, overtuigingen en normen die hun jeugd reguleerden. Op het tweede gezicht, is de

verklaring tamelijk evident: nagenoeg iedereen in de omgeving was Hollands, van Hollandse afkomst, in die tijd. Etnische referenties hebben weinig zin in een meerderheidsomgeving. Het Hollands zijn ‘was just obvious (...) we were surrounded by so many of them’ (male, 76 yrs, CRC), ‘I think we just took that all for granted, you know (...) the whole community was Dutch. We just knew we were Dutch’ (female, 85 yrs, CRC), ‘You can’t kind of avoid it, living in Holland’ (male, 83 yrs, RCA), ‘Because it was so real in my family’ (female, 92 yrs, RCA), ‘Everyone of the CRC church kids went to the Christian school – so it was pretty much obvious that we were all from Dutch background. And [respondent, met een kwinkslag] we didn’t have many Italians or Jews’ (male, 84 yrs, RCA), ‘Now, let’s see – how do you really develop that idea, that you are Dutch? Well, for one thing, you get it from going to church and Sunday School, definitely’ (female, 80 yrs, CRC), ‘In Holland at that time most people were’ (male, 78 yrs, RCA), ‘I don’t think it ever came up. We just knew’ (female, 76 yrs, CRC), ‘I never heard any pride expressed in being Dutch, in the family. “You should be proud, you’re a 100% Dutchman” - no, that just didn’t get said’ (male, 83 yrs, RCA), ‘We just grew up in it, you just sort of assumed it’ (female, 84 yrs, RCA). In een min of meer etnisch homogene gemeenschap zoals Holland, Michigan in de eerste helft van de vorige eeuw, werd etniciteit simpelweg als vanzelfsprekend beschouwd.

Het Nederlands als culturele marker

Naast deze ‘omdat-iedereen-Hollands-was’ verklaring, speelde taal een niet te onderschatten rol. Het hebben van ouders die nog steeds (een beetje) Nederlands konden praten en die in specifieke situaties konden overschakelen naar het Nederlands, versterkte het besef van het Hollands zijn eveneens. ‘When my parents didn’t want us to know something, they’d talk Dutch. My grandparents couldn’t speak English’ (female, 85 yrs, CRC), ‘My Dad and mother talked in Dutch a lot in the home, when they had things they didn’t want us to know, then they talked in Dutch. Of course, we picked up on some of it, but never could converse ourselves’ (male, 84 yrs, RCA), ‘We had our Dutch church paper, the old “Wachter” (male, 76 yrs, CRC), ‘When we sat at the kitchen table eating if our parents didn’t want us to know what they were talking about, they talked Dutch’ (male, 72 yrs, RCA), ‘My mother loved to speak Dutch but at home we would speak English’ (female, 87 yrs, CRC), ‘When people visited my Grandparents at our home, they would speak Dutch. It was very apparent to me that my lineage was from the Netherlands and was Dutch’

(male, 76 yrs, RCA), 'Well, whenever my uncle from East Saugatuck came over, all he talked was Dutch' (male, 84 yrs, CRC), 'My parents always spoke Dutch to each other. So much I couldn't even speak English and the teacher came over and said, "If you don't teach this boy English, he's not going to learn in school"' (male, 79 yrs, CRC), 'During the early 1930s, My Grandfather lived in Zeeland. When we would go there on Sunday we had to go to the Dutch service, we couldn't understand one thing that was going on' (male, 84 yrs, RCA), 'My husband's parents spoke the English language with a little Dutch twist to it, and that kept us constantly aware of the heritage. Dress also. Very modest, very dark colors' (female, 92 yrs, RCA), 'My Dad always prayed in Dutch, the Lord's Prayer in Dutch' (male, 79 yrs, CRC).

In deze gevallen functioneert taal als een reminder en bevestiging van het Hollands zijn, zelfs indien de Nederlandse achtergrond als zodanig geen onderwerp van gesprek is. Het horen, zelfs indien dit sporadisch is, van de Nederlandse taal bekrachtigt de notie van het deel uit maken van een bijzondere cultuur. Dit geldt des te meer in gevallen dat respondenten zich herinneren dat de kerkdiensten in hun jeugd nog (deels) in het Nederlands waren. 'We had an American service in the morning and a Dutch one in the afternoon, but I always went in the morning' (male, 89 yrs, CRC), 'My mother would go to church where they still had the Dutch language. I can remember that. They had one service of Dutch at that time' (male, 80 yrs, CRC), 'For years I attended the Dutch service in Prospect Park. The English service was in the morning and the Dutch service in the afternoon. I can still remember words such as "hemel" and "aarde". I liked the Dutch Psalms' (female, 87 yrs, CRC). Soms was het meer indirect. 'Some of the Dutch people wanted to keep the Dutch in their churches. Not my grandfather. He was one that said, "No. We're here in the United States". And he could speak Dutch. But he wanted his kids to learn English, and be Americans, not be Dutch' (male, 83 yrs, RCA). En herinneringen aan Nederlandse woorden kunnen zelfs onverwachts boven komen: 'I went to Amsterdam Airport, when I saw the sign above the escalators that said "Pas op", that was used everyday in our home' (male, 76 yrs, RCA).

De meeste respondenten herinneren zich (enige) Nederlandse woorden of zinnestukjes die thuis gebruikt werden in hun jeugd. Ik volsta met een aantal voorbeelden. "Vies", "Benauwd", "Gezellig", "Kleine", "Wees stil", "Verboden", "Hartelijk gefeliciteerd met je verjaardag", en vele woorden die gerelateerd zijn aan voedsel en snoep zoals "Banket", "Krakeling", "Peper-muntje", "Koffie", "Erwtensoep", "Karnemelkse pap", "Sauzijenbroodje",

“Appelmoes”, “Boerenkool” of “Boerenmoes”, “Bloedworst”, “Hutspot”, “Balkenbrij”, “Boerenjongens. Veel respondenten herinneren zich duidelijk dat hun moeder Hollandse gerechten maakte. ‘Balkenbrij, Oh, I still love it. I used to help my mother make it (...) it was hard, because she used buckwheat flour and ground liver and we had to stir it and it was real thick and heavy’ (female, 84 yrs, RCA), ‘Oh, pea soup. We had a big family - my Mom was good at giving us good food. I mean, wasn’t salads and that kind of stuff in those days, you know’ (female, 85 yrs, CRC), ‘vetbollen, in a pot of oil on the stove, dipped the dough in and got vetbollen, they’re like donuts. And “Boerenjongens” on the New Year. Beautiful’ (female, 92 yrs, RCA), ‘Buttermilk porridge. My Dad liked Buttermilk porridge. That was awful. That died when he did’ (male, 78 yrs, RCA). Maar ook de nodige culinaire relativering: ‘I don’t think the Dutch are noted for their cooking. Pretty dull’ (male, 83 yrs, RCA).

Nederlanders zijn niet gekend vanwege het vertellen van Nederlandse verhalen of sprookjes. Zeker in een cultuur die snelle assimilatie aan de Amerikaanse cultuur afremde, zou men verwachten dat er een sterkere traditie van ‘storytelling’ rond het moederland zou zijn, het leven aldaar, de godsdienstige controverses, de emigratie etc. Dit blijkt echter niet het geval. ‘No. I can’t remember that’ (female, 87 yrs, CRC), ‘No. None’ (male, 84 yrs, CRC), ‘Not really, no’ (female, 88 yrs, CRC), ‘I don’t remember a lot of that’ (female, 92 yrs, RCA), ‘Some of my uncles and aunts did a little bit, but not too much’ (male, 89 yrs, RCA), ‘I don’t think so. I don’t think they considered themselves to be of the Netherlands anymore. They were Americans’ (female, 74 yrs, CRC). Het is duidelijk dat deze generatie van oudere Nederlandse Amerikanen niet opgroeide in een omgeving die het belang van het vertellen van verhalen aanmoedigde. Mijn interviews geven aan dat het praten over de Hollandse achtergrond van de familie geen belangrijk onderwerp was. ‘They did not much talk about it. Because they weren’t first generation, you know’ (male, 83 yrs, RCA), ‘I don’t think at that time, no, because there were so many Dutch around’ (male, 76 yrs, CRC), ‘I don’t know my parents ever stressed that too much’ (female, 84 yrs, RCA), ‘My mother did, yeah. My father never talked about it that much’ (female, 87 yrs, CRC), ‘Can’t remember (...) They were proud to be an American, I know that’ (female, 87 yrs, CRC), ‘They were pretty much in America – but they didn’t stick to the Dutch background very much, no’ (female, 88 yrs, CRC). De vraag is of een verklaring in termen van een zwak ontwikkelde orale traditie primair van culturele aard is, of meer van doen had met de omstandigheden waaronder men in die tijd in Michigan leefde. Het was de periode direct na de Depressie waarin mensen extreem hard dienden te werken

gedurende lange uren, onder weinig aanlokkelijke omstandigheden, met een hoge werkloosheid, weinig geld en waar overleven de eerste prioriteit was.¹²

Al met al moet geconcludeerd worden dat een sterke en veel bediscussieerde interesse in hun Hollandse herkomst, in het luisteren naar Hollandse verhalen, in het ontwikkelen van specifiek Nederlands Amerikaanse culturele gebruiken geen deel uit maakten van de jeugdijaren van de huidige generatie van oudere Nederlandse Amerikanen. Buiten Tulip Time, waren er geen reguliere 'Dutch celebrations' of 'Dutch events' in Holland. De oudere generatie Nederlandse Amerikanen groeide op in een tamelijk homogene Hollandse gemeenschap in Michigan, waar culturele verschillen meer gedefinieerd werden langs godsdienstige dan langs etnische lijnen. Etnisch onderscheid is weinig betekenisvol in afwezigheid van etnisch pluralisme, maar het godsdienstig 'anders zijn' is dat wel. En de Hollandse gemeenschappen en kerken in dit gebied hadden zeker hun deel in godsdienstige meningsverschillen en afscheidingen (vgl. Swierenga & Bruins 1999).

De Depressie (1929-1939)

De Depressiejaren hadden een gevoelige impact op het ouderlijk gezin van de respondenten, die een grote invloed zouden uitoefenen op het doen en laten van deze generatie. Sommigen hebben levendige herinneringen aan deze benarde jaren. 'My Dad was not a businessman at all. Took such a beating in the depression, that he sort of lost ... he was just glad he could go to work and come home with a loaf of bread. We had seven in the family, and I was the oldest. I remember the breadline. I remember when we were absolutely poor' (male, 79 yrs, CRC), 'My father had bought a farm, and he was starting to go... but the Depression came and he lost the place, and then we moved from one house to another house. I remember that clearly, we moved from one house to another house. Very sad' (male, 80 yrs, CRC), 'Because of the Depression, father has lost the farm he had bought. Those were hard times. That's why I think we, in our generation, appreciate where we are, we say, "Did we ever expect that we'd be able to go South a couple months in the winter?" We didn't... as a boy, vacations were unheard of' (male, 76 yrs, CRC), 'Our parents lived through the Depression, and they watched their pennies much more than we do, because they didn't know where the next one was coming from. We are much freer with that and our kids are freer yet' (male, 76 yrs, RCA), 'Because of the Depression our parents had to work very, very hard. And they taught us

the value of saving and having money before you buy something, you don't buy something unless you are prepared to pay for it. We still are that way. You don't waste anything' (female, 74 yrs, CRC).

De Depressie had ook gevolgen voor de schoolkeuze. Christelijke scholen waren een zwaarwegend 'issue' in de jeugdijaren van mijn respondenten, vooral onder degenen van Christian Reformed huize. Christelijke scholen werden gezien als centrale instituties waar het gaat om het bewaren en doorgeven van het calvinistische gedachtegoed, waarden, Bijbelkennis, goed burgerschap en in het zekerstellen van de drie dominante Reformatorense pilaren: gezin, kerk en school. Christelijke scholen werden beschouwd als "the feeders of the church" (Swierenga 2002). Maar christelijke scholen waren duur; het schoolgeld was een grote opgave voor gewone gezinnen. Voor vele CRC leden waren deze christelijke scholen echter zeer wezenlijk en ze waren bereid – letterlijk – om daar de prijs voor te betalen. Toen kwam de Depressie en die sloeg hard toe. Zeer hard. Hier een verhaal over de uitwerking van de Depressie op de schoolkeuze:

'Came time for me to enroll in school. Now the Depression has come upon us and my Dad and Mom said, "Well you're going to a public school". My father had been a member of the consistory, both a deacon and an elder. As soon as my brother and I were enrolled in the public school, he was not elected again. They told him right out, "You will not be a member of this consistory until your boys are enrolled in Christian school". They hammered about him for about five years, and my father finally broke down and sent us to the Christian school. Immediately he was again elected and back in the fold' (male, 84 yrs, RCA).

'Dutch algebra': etnische en godsdienstige achtergrond van huwelijkspartners, bekenden en vrienden

Endogamie is het verschijnsel dat individuen binnen de eigen groep of subcultuur huwen. Sociologisch gezien, versterkt het trouwen binnen de eigen groep de culturele cohesie, het reguleert groepslidmaatschap, faciliteert sociale controle en macht over collectieve hulpbronnen van de groep en helpt groepen en subculturen om te overleven in competitieve omgevingen (van Leeuwen 2006; Cavan 1970). Groepen en subculturen die (direct of indirect) het 'in-group' huwelijk propageren, nijken er toe naar binnen gekeerd en gesloten te zijn en zijn veel sterker in 'bonding' dan in 'bridging' met de

buitenwereld. Het huwen binnen de eigen groep stelt subculturen in staat om de buitenwereld (en de culturele invloeden ervan) op afstand te houden. Endogamie snoert gevoeligheid en bereidheid tot innovatie en verandering in. Gedurende vele opeenvolgende generaties was endogamie min of meer de standaard in Nederlandse immigrantengemeenschappen in Michigan, hetgeen hen in staat stelde om assimilatie te vertragen en aanpassing aan de Amerikaanse samenleving te reguleren en regisseren.

De bijzondere koppeling van Nederlandse etniciteit en calvinistische godsdienst binnen deze gemeenschappen was een belangrijk cultureel voordeel in het bewerkstelligen van het huwen binnen de eigen groep. Bovendien waren endogame arrangementen betrekkelijk onproblematisch in immigrantennederzettingen zoals in Holland, Michigan omdat ze overwegend 'Dutch' waren. Hoewel mijn onderzoeksgroep verre van representatief is, is het zeer interessant om te zien dat 'in-group marriage' nagenoeg gebruik was binnen deze generatie van oudere Nederlandse Amerikanen. Van de twintig respondenten die gehuwd zijn (of waren) huwde slechts één respondent met een niet-Hollandse partner, en één respondent heeft een echtgenote met een gemengd Hollandse achtergrond. Wat denominatie betreft geldt dat zeventien van de eenentwintig respondenten binnen de familiekerk (CRC of RCA) zijn gebleven. De andere vier veranderden of van CRC naar RCA of vice versa, gewoonlijk als gevolg van het feit dat na het huwelijk de denominatie van de echtgenoot werd overgenomen.¹³ De oudere generatie van Nederlandse Amerikanen is tamelijk homogeen in termen van etnische en kerkelijke compositie. Ik heb een subgroep van twaalf respondenten gevraagd naar de partnerkeuze en kerkkeuze van hun kinderen. Daaruit blijkt dat (ook nu nog) de meerderheid van de kinderen getrouwd is met een Nederlands-Amerikaanse partner en behoort tot of de CRC of de RCA. Dit geldt in het bijzonder voor kinderen die zijn blijven wonen in het Zuidwesten van Michigan (waar Holland ligt). Echter, hoger onderwijs en de geografische mobiliteit die dit beroepsmatig als gevolg heeft, verandert de parameters van etnische en kerkelijke partnerkeuze.¹⁴

Vanuit generationeel standpunt is de 'peer group' samenstelling cruciaal, niet alleen gedurende de formatieve jaren van een generatie maar ook later in de levensloop. Wat was de etnische basis van het (intieme) persoonlijke netwerk van deze generatie van oudere Nederlandse Amerikanen? Waren de meeste van hun naaste vrienden ook 'Dutch American'? Men moet zich wel realiseren dat er sprake is van een slechts beperkte keuze. Holland, Michigan was immers, zoals gezegd, tamelijk homogeen in termen van etnische samenstelling in de periode (1920-1940) dat de respondenten opgroeiden. Allereerst

vroeg ik de respondenten of de meeste van hun vrienden ‘Dutch-American’ waren in de periode dat ze op school zaten. ‘Yes, I would say. At least 85%, especially in this area’ (male, 84 yrs, RCA), ‘I would say all of them. All of them’ (male, 79 yrs, CRC), ‘Oh, yeah, most of them’ (female, 80 yrs, CRC), ‘In this community, I think you’d have to say yes’ (female, 92 yrs, RCA), ‘Oh, yeah. Oh, everybody in the school, they were all Christian Reformed, all Dutch, you know’ (female, 85 yrs, CRC), ‘Yes, they were. The only difference we had I guess was the Reformed and the Christian Reformed’ (male, 89 yrs, RCA), ‘Well, I never went to high school; in the country school, most of them were Dutch’ (male, 84 yrs, CRC), ‘I would say so, yeah. Because, you know, nearly everybody went to church, everyone in school was either Reformed or Christian Reformed’ (male, 76 yrs, RCA). De antwoorden weerspiegelen dat Holland, Michigan gedurende de formatieve jaren van deze generatie verre van divers was in etnisch en kerkelijk opzicht: de meeste, zo niet allen, van je vrienden waren ‘Dutch’, ‘Reformed’ (en) of ‘Christian Reformed’.

Onderdeel van een impliciete of expliciete endogamiestrategie is het bestaan van een informele regel die voorschrijft dat de zoektocht naar een vriend, vriendin of partner binnen de groepsgrenzen plaatsvindt, ofwel “to date your ‘own kind’”. Gold een dergelijke regel tijdens de adolescentie in Holland, Michigan toen onze respondenten hun geluk beproefden op de relatiesmarkt? Werden zij verondersteld alleen vrijages te hebben met Hollandse jongens of meisjes, liefst nog van de eigen kerk? Dit is een wat delicate kwestie (gezien de etnocentrische ondertoon), en hier volgen de reacties. ‘I think that was generally the case. I don’t think anybody thought about it, it just happened’ (female, 84 yrs, RCA), ‘I don’t know. I think it was more - marry a good Christian’ (female, 74 yrs, CRC), ‘Well, we always did date our own kind you know, more or less. We pretty much stuck to the Dutch. Church is all Dutch background (...) and that’s where we get them from’ (male, 80 yrs, CRC), ‘Kind of. I mean, yeah. “Well he’s not Dutch” that’s what they would say, you know. They wanted you to stay in the Dutch area’ (female, 87 yrs, CRC), ‘Oh, you know, at that age, I don’t think I was aware of that (...) I did go for a person who was a good Christian. And I felt the Dutch people were very good people’ (female, 92 yrs, RCA), ‘Certainly, and from our own church too. I married a girl from Reformed church, and my parents [CRC] had real doubts about that. It was almost like marrying a Catholic girl’ (male, 84 yrs, RCA), ‘We could date who we wanted. But they had to be church-going kids. Dad said: long as they go to church’ (female, 87 yrs, CRC), ‘Basically, yes. I knew a Polish boy, and we liked each other a lot. But I knew he was Polish and Catholic: I knew that my

mother might draw the line right there (...) Catholic people were looked down upon in the community, they were somehow going to go to hell' (female, 80 yrs, RCA), 'I had a boy that asked me to go to a dance, and I told my mother that I was going, and she said, "Oh, no, you aren't". And I said, "Why not?". And she said, "Because he is Catholic and you are not to date him. It was that severe' (female, 73 yrs, RCA), 'Not so much, I think. It was not referred to as "Dutch", but we should stay within our religion' (male, 76 yrs, CRC), 'I would say so. Oh, yes. We were definitely encourage to do that, yes' (female, 73 yrs, RCA), 'This was not a big deal in my family, but it certainly was a big deal in families around us' (male, 76 yrs, RCA), 'That was a big thing. You didn't date a Catholic. Oh, no, no, that's not good. You stayed there' (male, 72 yrs, RCA).

De conclusie is, alles overziend, dat de informele regel van vrijages binnen de eigen groep meer gerelateerd was aan de juiste godsdienst dan aan de juiste etnische herkomst. Het behoren tot de CRC of RCA kerk was belangrijker dan het hebben van Hollands bloed. Maar in het leven van alledag waren beide nauwelijks te scheiden. Holland, Michigan was tijdens de formatieve jaren van onze generatie van oudere Nederlandse Amerikanen goeddeels een Hollandse gemeenschap en dat betekende – bijna per definitie - Reformed en Christian Reformed kerkmensen. Je zocht een (Christian) Reformed jongen of meisje en het was vrijwel zeker dat je eindigde met een 'Dutch date'. De relatemarkt was een etnisch-godsdienstige markt maar de godsdienstige dimensie was wat werkelijk telde.

Conclusies

Deze studie heeft, naar ik hoop, het belang aangetoond van het bestuderen van de formatieve ervaringen en jeugdherinneringen van groepen zoals oudere Nederlandse Amerikanen met betrekking tot de vorming van hun etnisch-religieuze identiteit. Het is een specifieke generatie die opgroeide in een unieke periode. Gezien de momentane vervanging van deze generatie vervliegt de tijd die nog rest om hun ervaringen en herinneringen te achterhalen en aan te spreken. De bevindingen laten zien dat de huidige generatie van oudere Nederlandse Amerikanen, geboren en opgegroeid in Holland, Michigan, aangeven dat zij duidelijk gesocialiseerd zijn in wat het betekent om 'Dutch-American' te zijn, d.w.z. in specifieke waarden en normen. Sleutelwoorden zijn: christelijke levensstijl, kerkelijke betrokkenheid, geprononceerd arbeidsethos, sterke gezinswaarden, 'cleanliness'.

Vooral de Depressie was een majeure periode in de biografische geschiedenis van deze generatie die hun levensloop blijvend heeft beïnvloed en hun blik op de maatschappij heeft getekend. Zij voelen, in overeenstemming met de generatietheorie, dat hun cohort wat dit betreft tamelijk uniek is en zich onderscheidt van latere (jongere)generaties. Het is ook duidelijk dat hun ervaringen en herinneringen, gehechtheid en affectie weerspiegelen. Oudere Nederlandse Amerikanen koesteren hun Hollandse opvoeding in Holland, Michigan en houden hun ‘Dutchness’ in ere, zelfs indien dit alleen op symbolisch wijze is.

Van de twee hoofdbestanddelen van hun culturele identiteit – Hollandse afkomst en calvinistische godsdienst – is geloof (veel) belangrijker dan etniciteit. Hoewel beide factoren historisch gezien nauw verbonden zijn, is de protestantse levensovertuiging veel bepalender voor het culturele zelfbegrip van oudere Nederlandse Amerikanen dan de Hollandse afkomst. Hun Hollandse oorspong is letterlijk een gegeven uit het verleden; hun geloof en godsdienst zijn zaken van het heden en de toekomst. Zoals aangegeven wijst dit op een interessante onderliggende culturele paradox: hoe sterker de godsdienstige identiteit van immigrantengroepen, des te minder ze behoefte hebben aan een expliciete nationale of etnische identiteit (Krabbendam 2006, 296). De Hollandse wortels van Nederlandse Amerikanen in Michigan verklaren hun historische genesis maar hun calvinistische godsdienst, geloof en kerken rechtvaardigen hun culturele identiteit en hun subjectieve bestaansrecht.

Noten

- 1 Ik wil graag Jacob E. Nyenhuis, Elton J. Bruins en Robert P. Swierenga van het Van Raalte Institute bedanken voor hun commentaar. Speciale dank aan Chris Turbessi voor het maken van digitale transcripts van de interviews.
- 2 Een ander goed voorbeeld van de wijze waarop persoonlijke ontwikkeling, het opgroeien in de protestantse subcultuur en belangrijke maatschappelijke gebeurtenissen onderling verweven zijn, is Henry Stobs boeiende autobiografie *Summoning up remembrance* (Grand Rapids: Eerdmans, 1995).
- 3 Ik kan in het bestek van dit artikel niet ingaan op de specifieke emigratiegeschiedenis van de *Afgescheiden* calvinisten in het midden van de negentiende eeuw. Zie voor nadere informatie: Van Hinte (1985), Krabbendam (2006) en Swierenga (2000).
- 4 En dat geldt nog meer voor CRC dan voor RCA Kerken, een tendens die van toepassing is op vele culturele innovaties en aanpassingen (Krabbendam, 2006).

- 5 De vraag, vooral onder de tweedegeneratie immigranten, was niet zozeer *of* maar *wanneer* het Nederlands vervangen moest worden door het Engels. Zie: Krabbendam (2006), Swierenga (2002), Daan (1987).
- 6 Het adjectief "direct" moet hier beklemtoond worden. We beschikken over een tamelijk rijke collectie van brieven geschreven door verschillende generaties van Hollandse immigranten aan hun familie in Nederland. Maar dit zijn op schrift gestelde ervaringen die niet nader bevraagd kunnen worden. Zie Bakker (1999), Beltman (1996), Brinks (1995), Lucas (1955), Stellingwerff (2004).
- 7 Opgemerkt moet worden dat de demografische samenstelling van Holland snel verandert. Volgens de US Census 2000 is op dit moment ongeveer eenderde van de bevolking Hispanic-American.
- 8 Zie voor historische en actuele informatie over deze locale kerken: Elton J. Bruins, *The Americanization of a congregation* (Grand Rapids: Eerdmans, 1995; second edition); over de geschiedenis van de Van Raalte Church; Michael De Vries & Harry Boonstra, *Pillar church in the Van Raalte era* (Holland, Michigan: Pillar Christian Reformed Church, 2003); Jacob E. Nyenhuis, *Centennial history of the Fourteenth Street Christian Reformed Church, Holland, Michigan 1902-2002* (published privately by 14th street CRC).
- 9 Een geselecteerde respondent gaf aan dat hij 'half-Dutch' was en een belangrijk deel van zijn jeugd had doorgebracht in Brooklyn, NY.
- 10 Van ieder interview werden volledige transcripts gemaakt; hierbij werd gebruik gemaakt van Express Scribe software aanbevolen door de British Library Sound Archive (<http://www.bl.uk/nsa>). Veel dank aan Rob Perks, Oral History Department, British Library voor zijn praktische suggesties. Ik heb iedere respondent toestemming gevraagd om het interview op te nemen; er waren geen weigeringen.
- 11 Veel van de beschreven waarden zijn uiteraard geen unieke kenmerken van deze specifieke generatie maar kunnen ook worden aangetroffen bij andere oudere niet-Nederlandse Amerikanen. Maar dat is hier niet het argument. Van belang is dat dit cohort van mening is dat deze waarden typerend worden gevonden voor hun generatie Nederlandse Amerikanen.
- 12 De vraag waarom de Nederlands-Amerikaanse cultuur geen orale traditie kent is een belangwekkende onderzoeksvraag. Zeker gezien het feit dat de (orthodox) protestantse wereld altijd een sterke leescultuur heeft gehad.
- 13 Twee respondenten maakten een transitie van CRC naar RCA en twee van RCA naar CRC.
- 14 Het in kaart brengen van intergenerationale trends in etnische en kerkelijke overeenstemming in partnerkeuze onder Nederlandse Amerikanen is een studie op zich waard. Mijn steekproef is op dit punt vertekend: immers alleen respondenten zijn ondervraagd die in Holland, Michigan (zijn blijven) wonen.

Literatuur

- Bakker, U.B. (Ed.) (1999),
Zuster, kom toch over. Belevissen van een emigrantenfamilie uit Friesland. Brieven uit Amerika in de periode 1894-1933/ Sister, please come over. Experiences of an immigrant-family from Friesland/The Netherlands. Letters from America in the period 1894-1933, Kollum: Trion G.A.C.
- Beltman, B.W. (1996),
Dutch Farmer in the Missouri Valley: the life and letters of Ulbe Eringa, 1866-1950, Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Bratt, J.D. (1984/2002),
Calvinism in modern America: a history of a conservative subculture, Grand Rapids: W.B. Eerdmans.
- Brinks, H.J. (Ed.) (1995),
Dutch American voices: Letters from the United States, 1850-1930, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Cavan, R. S. (1970),
 Concepts and terminology in interreligious marriage, in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 9, 311-320.
- Daan, J. (1987),
Ik was te bissie. Nederlanders en hun taal in de Verenigde Staten, Zutphen: Walburg Pers.
- DeJong, D. C. (1944),
With a Dutch accent. How a Hollander became an American, New York and London: Harper.
- Dinnerstein, D. & D.M. Reimers (1999),
Ethnic Americans. A history of immigration, (New York: Columbia University Press; fourth edition).
- Elliott, B.S., D.A. Gerber & S.M. Sinke (Eds.) (2006),
Letters across borders. The personal correspondence of international migrants, Basingstoke: Palgrave.
- Ester, P. (2006a),
 Still bowling together: social capital of Dutch protestant immigrant groups in North America, in: George Harinck & Hans Krabbendam (Eds.), *Morsels in the melting pot. The persistence of Dutch immigrant communities in North America*, Amsterdam: VU University Press, 21-32.

- Ester, P. (2006b),
 Religion and social capital bonding and bridging in Dutch-American Calvinist communities: A review and research agenda, in: Paul Fessler, Hubert R. Krygsmann & Robert P. Swierenga (Eds.), *Dutch immigrants on the Plains*, Holland: The Joint Archives of Holland, Hope College, 181-196.
- Ester, P. (2008),
 "It was very, very churchy". Recollections of older Dutch-Americans on growing up in Holland, Michigan, in: *Oral History Review*, 35, 117-138.
- Ester, P. & H. Vinken (2003),
 Debating civil society, in: *International Sociology*, 18, 659-680.
- Ester, P., H. Vinken & I. Diepstraten (2008),
Mijn generatie, tien jaar later. Generatiebesef, jeugdervaringen en levenslopen in Nederland, Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Fitzpatrick, D. (1994),
Oceans of consolation. Personal accounts of Irish migration to Australia, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Gerber, D.A. (2006),
Authors of their own lives. Personal correspondence in the lives of nineteenth century British immigrants to the United States, New York: New York University Press.
- Jacobson, J.M., E. J. Bruins & L.J. Wagenaar (1996),
Albertus C. Van Raalte: Dutch leader and American patriot, Holland, Michigan: Hope College.
- Krabbendam, H. (2003),
Dutch-American identity politics: The use of history by Dutch immigrants. Inaugural lecture, Visiting Research Fellows Program, Van Raalte Institute, Hope College, September 18, 2003.
- Krabbendam, H. (2006),
Vrijheid in het verschieft. Nederlandse emigratie naar Amerika 1840-1940, Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Leeuwen, M.H.D. (Ed.) (2006.),
Marriage choices and class boundaries: Social endogamy in history, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucas, H.S. (1955),
Dutch immigrant memoirs and related works, Assen: Van Gorcum (repr. Grand Rapids: Eerdmans, 1997).
- Mannheim, K. (1928/1929),
 Das Problem der Generationen, in: *Kölner Vierteljahresheft für Soziologie*, 7, 157-185, 309-330. Voor een vertaling in het Engels: K. Mannheim, The problem of generations, in: *Essays on the sociology of knowledge* (edited by Paul Kecskemeti), New York: Oxford University Press, 1952, 276-322.

- Ortega y Gasset, J. (1933),
The modern theme, New York: Norton.
- Putnam, R.D. (2000),
Bowling alone. The collapse and revival of American community, New York, NY: Simon & Schuster.
- Smidt, C., D. Luidens, J. Penning & R. Nemeth (2006),
Divided by a common heritage. The Christian Reformed Church and the Reformed Church in America at the beginning of a new millennium, Grand Rapids: Eerdmans.
- Stellingwerff, J. with Robert P. Swierenga (Ed.) & Walter Lagerwey (translator) (2004),
Iowa letters: Dutch immigrants on the American Frontier, Grand Rapids: Eerdmans.
- Henry Stob (1995),
Summoning up remembrance, Grand Rapids: Eerdmans.
- Stokvis, P.R.D. (2000),
 Ethnicity in the American context: The case of Dutch Calvinists, in: Ton Dekker, John Helsloot & Carla Wijers (Eds.), *Roots and rituals. The construction of ethnic identities*, Amsterdam: Het Spinhuis, 417-430.
- Swierenga, R.P. (Ed.) (1985),
The Dutch in America. Immigration, settlement and cultural change, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Swierenga, R.P. (2000),
Faith and family. Dutch immigration and settlement in the United States, 1820-1920, New York/London: Holmes & Meier.
- Swierenga, R.P. (2002),
Dutch Chicago. A history of the Hollanders in the Windy City, Grand Rapids: Eerdmans.
- Swierenga, R.P. & E.J. Bruins (1999),
Family quarrels in the Dutch Reformed churches in the nineteenth century, Grand Rapids: Eerdmans.
- Van Hinte, J. (1985),
Netherlanders in America. A study of emigration and settlement in the 19th and 20th centuries in the United States of America, (Robert P. Swierenga, Ed., Adriaan de Wit, Trans), Grand Rapids: Baker Book House.
- Kamphoefner, W.D., W. H. Helbich & U. Sommer (1991),
News from the land of freedom. German immigrants writing home, Ithaca: Cornell University Press.